

Medgyes Tamás

KUKORELLY ENDRE SZÖVEGEIRŐL¹

Akkor inkább mondják rólam azt, hogy a régi szavakkal éltem.

Dolgozatomban Kukorelly Endre költészetét és/vagy prózáját elemzem néhány reprezentatívnak tűnő szövegen keresztül. Célom felmutatni a vizsgált művekre jellemző legfontosabb poétikai képleteket, szövegstrukturálási technikákat és tematikai meghatározottságokat, illetve explikálni a Kukorelly-szövegek véleményem szerint egyik legjelentősebb sajátosságát és ennek elméleti következményét: az ontológiai és az ismeretelméleti preszuppozíciók konfliktusát.

A Kukorelly-recepció egyik időről időre visszatérő megállapítása, hogy a szerző szövegeit uralják a „pontosságra”² törekvő apró változtatások, a javítások és a módosítások. A kritika ezt sokféleképpen értékelte, értelmezéssel azonban jórészt adós maradt. Dolgozatomban a Kukorelly-szövegek tautológikus szintaxisának magyarázatára vállalkozom, és elsősorban a mondatszerkesztés és a szövegépítkezés leírását, illetve elméleti szempontú értelmezését tekintem célnak. Ezek a jelenségek természetesen szoros kapcsolatban állnak a retorika más jegyeivel, ezeket az összefüggéseket azonban Farkas Zsolt Kukorelly – kisonográfiája részletesen elemzi, és számomra megnyugtató módon interpretálja.

A pontosságra törekvés, a dolog megragadhatóságba vetett hit szempontjából két irodalmi gondolkodást és retorikát különböztetek meg. Az egyik egy lényegében hermeneutikus ismeretelméleti alapállású tradíció, képviselője a mai magyar irodalomban például Oravecz Imre költészete. Ez a szöveg terében megjelenő dolog megragadhatóságát annak pozitív meghatározottságában látja, így figyelme a dolgok megnevezésére és megmutatására irányul. E hagyomány jórészt elveti a saját horizontjából

¹ Írásom sok gondolata támaszkodik Fried István, Odorics Ferenc és Farkas Zsolt szóbeli megjegyzéseire, ezeket külön nem jelzem.

² Mészáros Sándor: Mert hátha válaszol. In: Alföld. 1989/9. 66-99. 66. Radnóti Sándor: A tautologia retorikája. In: Holmi. 1994/4. 613-618. 613. Farkas Zsolt: Kukorelly Endre. 1996. Kardos András: Kísérleti életrajz. In: Jelenkor. 1987/5. 464-467. 465.

metafizikusnak tűnő fogalmakat, tudatában van a nyelvi megnyilatkozás többszörös problematikájának, a pátosz mégsem hiányzik némely szövegéből; eszköztárában megtaláljuk a nyelvteremtést és a mítoszalkotást (Oravecz *Hopi versei*), a sokszoros önreflexiót.

A másik gondolkodásmód, szemlélet és retorika (egyelőre inkább újítás, mint hagyomány) Kukorelly névéhez kötődik. Ez a negatív meghatározottságot tekinti erősebbnek, kerüli az elméleti konstruktumokat a dolgok megragadásában, alapállása inkább dekonstruktív. Nem *próbál* teremteni, nem alkot nyelvet, a retorikán keresztül generálódó dolgokat nem felmutatni kívánja, inkább azok megmutatkozásában (eredendően tehát a retorika keretein belüli létében is) bízik. Jelen dolgozatomban ennek a beszédmódnak a bemutatására vállalkozom. Még mindig előljáróban azonban saját szövegem elméleti előfeltevéseit szeretném nyilvánvalóvá tenni: az említett két retorika szembeállításakor és utóbbi részletezésekor használt heideggeri és caputoi terminusok saját elméleti álláspontomra csak annyira utalnak vissza, amennyire Levi-Strauss Derrida által idézett barkácsolóját, céljait és attitűdjét leírják az általa használt talált eszközök. Így például a dolog megmutatkozásának tételezése – értelmezésem szerint – nem követeli meg az egzisztencia és a retorika szembeállítását, mivel a szövegben mint a jelölő játék terében generálódó jelenség léte nem függetleníthető a retoriká(é)től. Hasonlóan a dolog felmutatása, a nyelv- és a nyelv általi teremtésbe vetett hit (és az erre való reflexió) sem jelent automatikus kompatibilitást a posztstrukturalista elméletek belátásaival, mivel bár a nyelvteremtés nyelv általi teremtést is jelent, ez fordítva nem feltétlenül igaz. Nem gondolom, hogy az adott horizontban megmutatkozó dolog léte bármiféleképpen független lenne az értelmező tudat mozgásától (bár véleményem szerint a projekcióra hivatkozás túlzott egyszerűsítése a jelenségeknek), és nem tartom ellentmondásnak, hogy a felmutatott dolog vagy az önmagát megmutató fenomenon fogalmi olyan leírásban szerepeljenek, mely a dolgok önmagában való egzisztenciáját nem tartja elképzelhetőnek. Az egzisztenciát teremtő/biztosító retorika univerzalizálásának képzete meglehetősen jó keretet biztosít olyan elmélet megfogalmazására, mely például a horizont fogalmát is használni kívánja. Értelmezésem szerint a dualitás, a bináris ellentételezés (a hierarchiáról nem is beszélve) és más metafizikai rémségek nem fenyegetik a posztstrukturalista elméleti keretet, amikor a dolog, a horizont vagy akár a fenomenon fogalmát a barkácsoló pozíciójában használom adott szöveg leírására.

Kukorelly Endre szövegei poétikai képletek szempontjából nem egységeseek. Közös pontjaikat könnyebb bizonyos tradicionális irodalmi mintákkal szemben meghatározni, mint egymással rokonítani őket. A fülszöveg prózának nevezi a kötet darabjainak műfaját, melyek mind a líra mind az epika felől a határok kikezdését, nem egyszer áthágását jelentik, amennyiben az olvasót a hagyományos értelmezési stratégiák szüneteltetésére készítetik. A kötet versei prózák, amennyiben hiányoznak azok a karakterisztikumok, amelyek alapján lírának lehetne tekinteni a versszerűség legtöbb kritériumának nem megfelelő szövegeket. A hagyományos technikákkal prózaként definiált alkotások viszont az epika műfaji határait feszegetik, ezek is az olvasási metódus revideálását sürgetik. Mindez nem csak oka, hanem következménye is szöveg jelölő szubjektumával kapcsolatos problematikának. A beszélő én a szövegek tanúsága szerint komplexusos: magyarázkodik, (ki)figyeli önmagát, folyton „helyesbít”. Ezt azonban nem az önreflexió tudatos távolságtartásával teszi, vagyis általában nem rendelkezik olyan külső nézőponttal, mely lehetőséget nyújtana a beszélő én számára az ironikus metanarratívára/metapoézisre. A dupla nézőpont megképződése rendre elmarad, vagy nem a bejelentett szándék szerint megy végbe. A beszélő által kijelölt vagy a szöveg struktúrájában megjelenő tükrözési felületek (nyelv, irodalom, környezet) áttetszőnek bizonyulnak, és nem nyújtanak alapot a reflexióhoz. Ez leginkább a szövegek időszerkezetével és a beszélő szubjektum nem statikus (de még csak nem is dinamikusan mobilis) pozíciójával magyarázható. Azok a stratégiák, melyek a reflexív, ironikus metadiskurzusok működtetésére szolgálnak, látványosan siklanak ki mind a beszélő, mind a befogadó oldalán akkor, amikor sem a szövegek beszélőjének horizontja, sem a szöveg időviszonyai nem térképezhetők föl egyértelműen. A beszélő én megbízhatósága több szempontból is kétséges: olyan nyelvi anyaggal dolgozik, mely csak reflektálatlan beszédet tesz lehetővé – erre az (ideális) olvasó csak saját nyelvi kompetenciájának redukációjával tud kérdezni, illetve válaszolni. A beszélő azonban még ezt a szűkös nyelvi anyagot is olyan szintaxisba szerkeszti, melynek struktúrája a beszélő én fölé nő, kikerül az irányítása alól, így a minimális nyelvi anyag és annak használata között feszültség keletkezik, mely biztosítja a szöveg aktivitását az olvasási folyamatban. A bonyolult és ingatag szintaxis kettős kihívás: dekódolását talán csak statikus és pozitívan kijelölt beszélői/olvasói pozíciók tennék lehetővé, előbbit azonban az interpretáció (ha korábban még birtokolni is

vélte) feladni kényszerül, utóbbit a szöveg instabil szintaktikai, nem konszenzuális pragmatikai és ezért nem egyszer lenyomozhatatlan szemantikai jegyei negligálják.

A beszélő szubjektum stabilitását saját történetkezelése ássa alá: a jelen időtapasztalatát folyton megtöri a múlté. Ez a szembeállítás önellentmondásnak tűnhet, hiszen a múlt – jelen oppozíció egyrészt mint hagyományos dichotómia, másrészt mint a szubjektum öndeterminációs koordináta rendszerének fontos viszonyítási pontja – a legerősebben pozicionálhatná a beszélő és az olvasó alanyt. Figyelembe véve azonban, hogy a múlt és a jelen kontinuitása; vagyis maga a história valószínűleg éppen a jelen idejű, nem konszenzuális (vagyis nem tradicionális) nyelvi rendszer használata miatt a szövegben nem ragadható meg, a múlt-jelen oppozíciója a beszélő és az olvasó szubjektumára nézve destabilizáló erő. Ennek jele a szövegek időkezelési technikája. Azok az olvasói kísérletek, melyek a történetet keresnek a Kukorelly-szövegben, a szöveg történetén kívül aligha tudnának ilyen kontinuumot kimutatni. Ennek oka nem elsősorban a szövegstruktúrák szegmentáltságában vagy töredezettségében keresendő: ez a retorika fedezheti, de aligha szüntetheti meg a beszélő szubjektumának, illetve jelölőjének, a szövegnek a történetiségét.³ Az aleatorikus, szándékosan nem kidolgozott (vagy ezt retorizáló) szövegstruktúra, a romlott/rontott szöveg azonban vajmi kevés fogódzót nyújt a jelölt szubjektum és a jelölő szöveg szemiotikájának kérdésében. A szövegstruktúra gyenge összetartó erejét, mint a szubjektum strukturáltságának jelölőjét, illetve jelöltjét és a rossz olvashatóság retorikai manifesztumait tartom az egységes időélmény megtapasztalhatatlanságának, a történetiség elvesztegetésének eredendő okainak. A múlt és a jövőidejű mozzanatok aleatorikus de legalábbis racionálisan nem logikus jelenlétei és a jelen idejű tapasztalat inkompatibilis megjelenítése az oka annak, hogy a jelennek az időtapasztalat szempontjából való kitüntetett pozíciója egyrészt meginog, másrészt a struktúrát illető értékéből veszít, hiszen relatív vonásai hangsúlyozódnak.⁴

³ Ld. a költő öt *Kísérleti életrajz* c. szövegét.

⁴ Ezt a jelenséget rokonnak érzem Garaczi László prózájának bizonyos narratív jellemzőivel.

Kukorelly szövegeinek ismeretelméleti jellemzőit tekintve a következőket tapasztaljuk. A szerző olyan beszédmódot működtet/olyan diskurzusban pozícionált ezen szövegek beszélő alánya, mely a dolgok elgondolását, megjelenését nem köti a dolgok elmondásához, megnevezéséhez. Ennek ellenére természetesen (szöveg)irodalommal van dolgunk, hiszen nemcsak, hogy a dolgok megmutatkozása hangsúlyosan nyelvi kontextusban (noha nem éppen könnyen felkutatható nyelvi hagyományban) történik, de a beszélő implicit ismeretelméletében létük sem gondolható el a nyelven kívül. Kukorelly szövegei a retorikán belül nem vetik el az igazság egzisztenciális lehetőségét és megmutatkozásának esélyét, a centrumban pedig nem az episztemológiai (és a retorika univerzális, de véges struktúrája szempontjából ontológiai) üresség van. Olyan tradicionális jelölőkkel operálnak, melyek a *klasszikus* modernség horizontja számára nem jelentenek kihívást, sokkal inkább provokatívan konzervatívnak tűnnek az avantgárdot meghaladó nyolcvanas évek irodalmának kontextusában.⁵

Milyen lehet az Isten. Milyen lehet az. Hogy elég kegyes-e az Úr.
Igen, de: De azért: minden az örök életre fut ki. Mert mégis: az örök
életről van szó. Igen, de: Igazából csak az érdekel, hogy¹ kell majd
örökké élni.
Igazán gondolj a halálra.

Kukorelly szövegépítkezésének radikális kérdése tehát nem a modern ontológiájára irányul, hanem sokkal inkább episztemológiájára, és így a szövegek a nyelvi határok kikezdésével illeszkednek a posztmodern horizontjába. Nem a megmutatkozni hagyást nevezem posztmodern eszköznek, hanem azt, ahogy ez az eszköz mint igény jelentkezik olyan fogalmak kontextusában, melyek a késői modernség horizontjában problematikus történelmük miatt csak idézőjelben, áthúzva, az unalomig megmagyarázva, elgyengítve stb. fordulhattak elő; azt a felszabadító/elrémítő érzést, hogy ezek a fogalmak mégiscsak használhatók,

⁵ „Egészében szinte rendíthetetlenül képviseli a valahai nagy költészet hagyományait: [...] rendre kibukkannak a nagy témák [...]: a szív, az Isten, a halál, az idő, az angyal, a lélek, [...] a szerelmi ügy.” Margócsy István: Ki mondja azt, hogy...?. In: Nappali Ház. 1993/3. 54-57. Farkas Zsolt: A kicsi, a nagy és Kukorelly. In: Jelenkor. 1990/12. 1051-1053. 1052.

mert egyáltalán nincs is történelem.⁶ A posztmodern tabula rasájában talán nem nehéz felfedezni a modern és az avantgárd időszerűtlen pátozával szemben felmerülő értetlenséget, az elméletek iránti érdektelenséget.⁷ Kukorelly költészetében a megszólalás és elmondás funkciója a felmutatás magának a dolognak a horizontjából úgy, hogy az elgondolás (nem elméleti megfontolások miatt, hanem praktikusán) nem követi a modern tárgyiasító, horizontikus konstrukcióit. A dolgozat bevezetője alapján, úgy érzem, érthető, hogy a retorika univerzalitása ontológiailag is mindig alapvető a dologgal és horizontjával kapcsolatos megismerésben (azaz egzisztenciájukban). Az ontológiai kételyt a modernség poétikájában az önreflexió retorikai alakzatai explikálják, de éppen ez a retorika szűkíti be a megmutatkozó dolog létére kérdező tudat mozgását.⁸ Kukorelly szövegeinek mélyebb episztemológiai bizonytalansága magára a horizontra vonatkozik, és értelmezésében ezen szövegeknek ez az egyik alapvető jellemzője. A bizonytalanságot nem a realitásba vetett hit megingása okozza, mert ennek a hitnek a reflexióját már a modern hagyomány sikerrel végezte el, amikor a metanyelvet és az önreferenciális beszédet preferálta a naiv, realista nyelvi struktúrákkal szemben, ezért ez már nem jelent különösebb kihívást a Kukorelly szöveg számára. Az egzisztenciát nem tükröző, hanem magából megteremtő retorika alkalmazása alapján joggal sorolható Kukorelly is az Oravec, Tandori, Petri által meghatározott vonalhoz.⁹ A kapcsolatnál sok tekintetben fontosabbnak tűnik azonban, hogy Kukorelly nem a nominális, képzeleti, (csak) nyelvi szinten megjeleníthetőnek tekintett és ott létező jelölő minél pontosabb megragadását tűzi ki célul, hanem ennek a megjeleníthetőségnek az elméleti alapjaira kérdez rá, ezt problematizálja, igaz, szinte kizárólag implicite. Az így feltett kérdés újszerűsége nehezebben

⁶ „Kukorelly nagyszabású kísérlete pontosan annak a beszédmódnak a megtalálása, amelyen újra és még mindig megszólaltathatók nagyszabású érzelmek, hagyományos létérzékelési alapkérdések.” Szilágyi. 1993, 96.

⁷ Az elméleten (és ahogy arra Farkas Zsolt is rámutat Kukorelly esetében az irodalmon) inneniséget megelőzi az elméleten és irodalmon túliság. Farkas Zsolt. 1996. 20-21.

⁸ „Amikor a fenomenológiai redukció során a külvilág léte zárójelbe kerül, hogy a reflexió tiszta élményekhez, azok ideális struktúráihoz jusson, akkor a zárójelbe helyezéssel éppen attól tekintünk el mint közegtől, amelyben a dolgok természetes beállítottságában vizsgáljuk a létezőt: ahogy önmagát önmagában megmutatja.” Ferge Gábor. A költészet mint a lét nyelve. Budapest. 1995. 11.

⁹ Mészáros Sándor. 1989. 70.

fogható meg, radikalitása azonban erősebb, gondolati tartalma mélyebb az előzőnél. Kukorelly szövegei azt kutatják, hogy mi az, ami az elmondás réseiben megmutakozó dolog horizontját alkotja, és mi az, ami ezt a horizontot lenni hagyja.¹⁰ A modern hagyományát követő nominalista megközelítéseket, bár azok is érvényes kérdésekkel rendelkeztek a dolgok felmutathatóságát illetően, az önreflexió retorikai alakzatai megakadályozták a kérdés további kibontásában. Az avantgárd irányzatok vagy Oravecz poetikája, mely a nyelvteremtéssel megoldani vélte elméleti alapvetésének, megszólalásának olyan égető problémáit, mint például a realitás megragadhatatlanságának, kifejezhetetlenségének érzését, érthetően nem kívánt/tudott tovább lépni, hogy addigi eredményeit értéktelennek nyilvánítva, meghaladva újabb kérdéseket tegyen föl. A Kukorelly-féle poétika erről a pontról indul. A létező problematikája számára másodlagos a létezőt megmutakozni engedő horizont problematikájához viszonyítva.¹¹ Ez a költészet nem problematizálja a dolgok meglétét, megengedi, hogy azok legyenek (minden retorika kreatív, minden megszólalás teremtés): szívről, szerelemről beszél; a retorika univerzalitásából ki nem kerülve is úgy érzi, hogy a nyelvteremtés nem elegendő a nyelv általi újratertetéshez, ezért nem újítja meg, nem javítja fel a nyelvet, hanem a minimális szintre redukálja.¹² Az így feltáruló poétikai, tematikai képleteket éppen ezért kettősség jellemzi. A modernség horizontját meghaladó kérdésfeltevései a dolgok horizontjának létrehozatra vonatkoznak, miközben fogalomhasználata provokatívan konzervatív, premodern (vagy posztmodern, ha ez jelent még bármit is). Ez a beszédmód olyan olvasási technikákat kíván/kínál, melyet nem irányíthatnak sem kizárólag a modern, sem egyedül a posztmodern képletek által előhívott reflexek. A Kukorelly-recepció éppen ezért legtöbbször csak regisztrálni tudja a pozitív esztétikai élmény és az idegenszerű nyelvi poétikai alakzatok oppozícióját, a kettő viszonyának

¹⁰ Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy egyáltalán nem tartom Kukorelly szövegeit elméleti problémákat tárgyaló írásoknak, inkább olyan irodalmi nyelvjáték lenyomatainak, melyek sikeresen szólíthatók meg az irodalomelmélet nyelvjátékaival.

¹¹ „Ha elmulasztjuk a dologiság, a szubsztanciális ontológiai eredetének megvilágítását, ontológiailag problematikus marad minden pozitív állításunk a szubjektum, a lélek, a tudat, a szellem, a személy nem eldologiasított létrehozatra vonatkozóan.” Derrida, Jacques. *A szellemről*. Budapest. 1995. 27.

¹² „Lírájának egyik legszembetűnőbb sajátossága a tudatosan vállalt nyelvi minimalizmus” Mészáros Sándor. 1989. 66.

mibenlétéről azonban nincs mondanivalója, artikulálható tudása.¹³ A szintaxis és a szemantika ellentétéről van szó, mely az adott megnyilvánulás pragmatikájában nem oldódik fel, hanem kifejezetten energiát biztosít a szövegnek és az olvasnak.

Szívekről van szó. A szívről, amíg csak élünk.

Mégis: meghalni nem. Nem meghalni, nem oly sürgetős, hanem csak odébbálni inkább. Odébsündörögni valamennyire. Sodródni csak, sodródni el. Sürgölődni. Sodorintódni.

Az önisméltés, a redundancia, a tautologikus szintaxis, a folytonos „javítgatás”, a szűk, redukált mondat szerkesztés nem magát a szöveg terében létező dolgot kívánja megragadni, örökös lecsúszása a megmutatkozásról nem bukás, hanem hallatlan finomság, érzékenység, és a leghatározottabban szándékolt. A környék, a háttér, ahonnan a dolog előtűnik: ez problematizálódik Kukorelly szövegeiben. A mondatok „mellémennek”, túlbeszélnék, elhajlanak, és az önreflexív, modern (de Kukorelly felől olvasva mégiscsak metafizikus) költészet nyelvi agresszivitásával szemben a retorika által kijelölt horizontból kíméletesen, finoman lenni és megmutatkozni hagyják a retorika által generált dolgokat. Végül is ez a probléma dolgozatom alapja. Nem ellentmondásos-e „helyesbítésnek”¹⁴, „pontos fogalmazásnak”¹⁵ tekinteni Kukorelly *tautologikus retorikájának*¹⁶ szekvenciáit, ha implicit preszuppozíciónk, hogy a szövegen kívül nincs semmi, hogy a retorika és az egzisztencia nem elválasztható? Milyen eset az, melynek *körülírása*, pontos megragadása, jelölése egymásnak ellentmondó mondatokon keresztül kísérrelhető meg? Van-e valami, amit az „Átadtak neki egy helyet, éppen volt néhány hely. Teljesen üres volt a troli. [...] Pedig úgymond majd kicsattant a kocs oldal.”¹⁷ szöveg leír? A szövegen kívül nincs, a szövegben az

¹³ „ronda de tetszetős” Radnóti Sándor. 1994. 614.

¹⁴ Radnóti Sándor. 1994. 613.

¹⁵ Farkas Zsolt. 1990. 1053., Kardos András. 1987. 465., Radnóti Sándor. 1994. 613.

¹⁶ Ez Radnóti Sándor terminusa, magam részéről ezt tartom az adott képlet legszerencsésebb megnevezésének. Radnóti Sándor. 1994.

¹⁷ További példák lehetnek a *Nem törődni bele*, *Az nehéz súlyokat cipel*, *Napos terület 2*, *Én nem engedlek el* c. szövegek hasonló sorai.

ellentmondások kioltják a jelentéseket, a sztereográfia szétfutó jelölősorai legföljebb és metaforikusan üres helyet hagynak annak a dolognak, melyet jelölnének. („nem-hely”?, „funkció”?, „a struktúrán belül és a struktúrán kívül”?, „A középpont nem középpont”?, „A transzcendentális jelölt távolléte”?) Értelmezésem szerint az up-to-date kritika valami olyat tételez ezeknek a mondatoknak a céljaként, melyet ha megtalálna, Kukorelly költészetét menthetetlenül a meghaladott, naív realista hagyományhoz sorolná.¹⁸ Ha az „A szívekről van szó. A szívről, amíg csak élünk.” mondatok jelölő jelöltjét a szöveg terében keressük (és meg is találjuk), akkor a „Kidülledt, vagy nem” és a „Nem kell mindjárt hanyatt esni és ez nem biztos.” mondatok jelentésének megfogalmazásakor is logikus lenne ezt tenni¹⁹; a recepció azonban tudni vél valamiről, amiről ezek a mondatok szólni szeretnének, de nem sikerül nekik, aminek a pontos megragadására törekszenek, de amit el nem érhetnek stb. Nem hiszem, hogy van valami, amiről az ilyen vagy hasonló mondatok lekésnek, amit a jelölés végtelen sorában nem érhetnek el, aminek a körülírására vállalkoznak stb.; inkább úgy tűnik, hogy széttartó fénysugarakhoz hasonlóan a saját maguk által generált horizonton meg nem világított középpontokat hagynak. Hogy Kukorelly szövegeiben ezeket a centrumokat olyan szép szavak foglalják el mint a szív, az Isten vagy a szerelem, az a struktúrában zajló jelhelyettesítéseknek, jelölőmozgásnak köszönhető, vagyis az interpretáció sajátossága, nem pedig az örökös „pontosítgatásé” és „helyesbítésé”.²⁰ Még metaforikusabban: ezt a technikát egy olyan képzeletbeli monitorhoz tudnám hasonlítani, mely a saját maga által generált szöveg betűinek nem a testét, hanem a körvonalát rajzolná meg, mintegy besatírozna a hátteret fehérre (ezzel létre is hozná azt a megismerés számára) és előbukkanni

¹⁸ „Kukorellynek nem a fintorai, hanem a ténymegállapításai a legfigyelemreméltóbbak.” Balassa Péter: Kukorelly Endre: A valóság édessége. In: Kortárs. 1985/11. 159-160. 160. „Legtöbbször a köznapi élet apró mozzanatai és egy teljesen köznapi ember ugyanilyen gondolatai a főszereplők. Ezek azonban explicitek. Világosan és pontosan vannak megfogalmazva.” Farkas Zsolt. 1990. 1053.

¹⁹ „Minden kijelentés egyenértékű.”

²⁰ „Kukorelly lírájából éppen a lényeg hiányzik. De éppen ez a lényeg benne. És így végül is benne lesz a lényeg. Ami hiány, az van jelen a legsúlyosabban. Arról van szó, amiről nincs. Amiről kuss van, az ordít a lehangosabban. Wovon man nicht sprechen kann, amiről nem lehet beszélni, az bele van hallgatva, hinengeschwiegen, a versbe. És attól lesz jó, hogy *megmutatkozik*: a költőnek van miről hallgatnia.” Farkas Zsolt. 1990. 1052.

hagyná a természetesen maga által generált szöveg betűit.

A mondatok „mellétalálásának” tehát célja van, amennyiben a dolgot lenni hagyó horizontra vonatkoznak, arra kérdeznek, és így érzékenyen és érzékletesen mutatják fel a retorikában egzisztáló dolog körvonalát. Értelmezésében ez a tautologikus retorika technikailag szembeállítható az általam agresszívnek nevezett deskriptív, didaktikus beszéd módok pontosságra törekvésével.

Pro (1)

Még van bennem egy kis hely nevetni, menekülni és letűnni.

De az nem enged közszel.

A lemondás szaga.

Egy nagyon szűk kabátban vagyok. Mint egy cső.

Ilyen expressis mondatok.

Mélyen mellé haladnak.

Nem kell mindjárt hanyatt esni, és ez nem biztos.

Poétikai képlet szempontjából a megmutatkozni hagyás többféle módon valósul meg.

(i) az igeidők hirtelen és nem dialektikus változtatása:

A táská eldőlt, és nem fogok tudni semmit tenni ez ellen. Vagy az már nem éri meg.

Az tizennyolc éve volt. Épp el fog kezdődni a nyár. És akkor majd be kellett vonulni.

(ii) az alany személyének és számának változtatása:

Néztem a füvet, hátha megint találok benne valamit. Keresgélni a kertben. (Szeretlek.) (Valaki.) ... Visszafogom a félelmet. Visszafogja. Erővel kell visszafogni. Ha csak pillanatokra, az is elég.

(iii) az önellentmondás:

Helyesek

A nagypapa már nem fér fel a trolira.

Fölfér.

Leül. Le is ül. Lekanyarodik.

Lefordul.

Átadtak neki egy helyet, éppen volt néhány hely. Teljes üres volt a troli. Kiderült, hogy teljesen üres volt belül.

Odább szorultak, mindenki összébb préselődött. Pedig úgymond, majd kicsattant a kocsi oldala.

Kövér. Kiduzzadt.

Éppen ez nem volt annyira tele, épp ez a jármű.

Kidüledt, vagy nem. Járat. Összeszuszakolódtak. Vagy nem, inkább megvárja a következőt.

Ma nem. Mert mintha túl sokáig állna.

Kevesebb troli is elég. Egy ügyes.

Kevesebb trolit.

Ha kiállok a kapu elé, látszik egy csomó magasépület.

Nem csomó, de a Chrysler Building látszik.

(iv) a feltételes mód sűrű használata:

Mint hogyha lezuhantak volna a harangok, akkorát szólta, mintha egymás után lezuhanna körülbelül ötven harang a kövezetre. Vagy a felolvadt betonra. Hogy mindenki ébredjen föl, aki ott ki volt éppen nyúlva azon a környéken. Még valami betoncuppogás is mintha tényleg hallatszott volna.

(v) a beszélt köznyelvet megszólaltató retorika:

Háromnegyed tizenkettő felé elkezdtek rémesen, ha szabad, akkor eztet a szót használnám, piszok pokolian kongatni misére.

Az önellentmondást nem kerülő megszólalás egyébként a(z önreflexív) monológikus beszédmód talán egyetlen esélyének tűnik arra, hogy önmagában mutassa fel az igazságot. Jóllehet a kommunikációra való képességét ezzel sem nyeri vissza (lévén a dialógus ellentétpárja), a dichotómiák szinkron megszólaltatásával plurális diskurzust teremthet. Mivel a beszélő én a szövegek jelentős részében hangsúlyosan alanyi helyzetben van – bár viszonya jelölő szöveghez nem feltétlenül explicit²¹ –,

²¹ Farkas Zsolt. 1996. 31.

és a megnyilatkozásokat úgy teszi, hogy a nem egyes szám első személyű beszélő is bevonódik az ő narratívájába, a beszéd monológikus meghatározottságai gyengülnek az énonciation, de erősödnek az énoncé szintjén.²²

Azt üvöltötte, még azért, ki lehetett venni a nagy rezgésből, hogy most ő beszél, így, hogy *most én beszélek*. Közben mutatta is azt, hogy ki az az ő, hogy ki beszél, hogy ne lehessen eltéveszteni, mutatott magára, a rózsaszín felsőrész felé bökdösött, pedig egyáltalán nem ő beszélt. Nem beszélt, hanem inkább csak üvöltött.

A metaforikus olvasást talán éppen az igen erős retorizáltság akadályozza. A referencialitás illúzióját keltő beszédmód még az olyan szövegek metaforikus - allegorikus olvasását is gátolja, mint a *Penetráns sürgölődés a boldogságban* c. Ebben elég evidensnek tetszik a víz és a szárazföld szembeállítása úgy, hogy mindkettőhöz olyan jelentéseket tapasztunk, melyeket a szöveg velük explicite is kapcsolatba hoz. Így a szárazföld lenne a tömeg, a többi ember boldogságának helye, a kövér nőké, a kiabálásé, ahol azonban le lehet írni azt, ami az írónak a vízben jut eszébe. Utóbbi a magány helye, a gondolkodásé, az író boldogságáé. Ezeket az értelmezési próbálkozásokat azonban két oldalról idézőjelbe teszi a retorizálatlanságot retorizáló nyelvhasználat, a primitivitás felé mozduló referenciális gondolkodás és beszédmód, valamint az a tény, hogy az interpretációban így centrálisnak tételezett elemek általában nem azonosak Kukorelly nagy metafizikus szavaival. A korábban elmondottakból következik, hogy úgy gondolom, ezeknek a jelölőknek a szövegek által felmutatott tartalma annyira halovány (hiszen helyüket is csak a hiány jelzi), hogy a velük folytatott párbeszéd automatikusan az interpretátor monológjába vált. Ez a fajta értelmezés tehát olyan úton jár, melyet a szövegek maguk sugallnak ugyan, de melynek önreflexió, illetve önirónia nélküli alkalmazása olyan nem létező középpont felé (megkockáztathatom-e a *fekete lyuk* metaforát, szembeállítva az előbbi fénysugár képével?) tart, melynek a szöveggel fenntartott kapcsolata szerintem a legtöbb esetben nem teljesen világos. Egy szélesebb látókörű interpretációs megközelítés lenne az, mely nem létező középpontok horizontjára tudná figyelmét fókuszálni,

²² „Kukorelly versvilága furcsán, kényszerűen monológikus.” Balassa Péter. 1985. 159.

és a centrumokkal csak mint jelenlevőkkel foglalkozna. Nem elegendő azonban elgondolni egy olyan stratégiát, amely pusztán intenciójában különbözik az előbb vázolttól. A centrális és marginális jelölők oppozíciójának struktúrája nem horizontális szinkron pozíciójukban áll, hanem temporális meghatározottságukban, ahogy az egyik a másik előtt van időben.

Az állandó „pontosítgatások” félreviszik az értelmezést, szétszálazzák a koherens jelentést, noha az énoncé szintjén annak lehetősége erősen van állítva. A feszültség tehát a két szint között abból adódik, hogy az autoreferenciális, redundáns, interpretatív énonciation identikus, megragadható, statikus jelölőt tételez, miközben ennek létét éppen a folytonos „pontosítás”, ismétlés, variálás kérdőjelezi meg az énoncé szintjére vonatkozóan. Hasonló eszköz a *Mintha már túl sokáig állna* vagy *A Memória-part* néhány szövegének sajátos strukturáltsága: a romlott szövegek szerkezetét felidézve a szerző szögletes zárójelben az eredeti értelmet megvilágító kiegészítéseket tesz. Ezek a betoldások a filológia eszköztárába tartoznak, és általában névmásokkal, kötőszavakkal, szervesen mondatrészekkel egészítik ki a szövegeket. Kukorelly viszont sorokat, fél oldalakat illeszt be, melyek akár önálló szöveggént is értelmezhetők.

Annyit tudtak csupán ezzel kapcsolatban, hogy azok bizonyosan léteznek, viszonylag könnyűek és logikusak, és ez így is van, meg hogy a szabályok ráadásul nem is változnak, egyszer sem, soha, s hogy így tehát bizton lehetne hagyatkozni rájuk, ha egyáltalában tudható volna, hogy végre is *mire*, mert hogy miből állanak, arról mint említettem, senkinek még csak sejtése sem lehetett. <Ezzel kapcsolatban eszembe jut az a kis történet, amikor> Azoknak a mandróknak, akik viszont valamilyen oknál fogva mindenképp beszélni akartak a herceggel, mindenáron tehát, és ez hamar ki is derült róluk, mert <Ezzel> az erőlködéstől sötétlilává színeződött a fejük, nekik meg lett súgva, vagyis a tudomásukra jutott, elterjedt közöttük, vagy hogyan is történt, egyszóval úgy tudták, sőt meg voltak győződve arról, hogy a herceg valójában folyvást változtatgatja a szabályokat.

A beszélő szubjektum pozíciójára, hangoltságára, megszólalására a komplexusos gondolkodás, a fokozott szenzibilitás és a redukált öntudat jellemző. Noha az egyes szám első személyű beszéd a szövegek túlnyomó

többségének sajátja, a vallomásos költészettel szembehelyezkedve a grammatikai szint elemeinek szerkezete az elszemélytelenített narráció képleteit követi: gyakoriak a szenvedő szerkezetek, az ideiglenes váltások általános alanyra, főnévi igenyes szerkezetekre.²³ Ez az eltávolító gesztus és a beszélt köznyelv felé mozduló retorikai alakzatok az írói öntudattól és szereptől szabadítja meg Kukorelly beszélőjét, így sem a célképzet, sem az ideologikus kötöttség nem jelenik meg szövegeiben. Ezzel együtt a beszélő reflektálni próbál saját pozíciójára, mániákusan figyeli az általa kiváltott reakciókat, és saját identitását a legtöbb esetben a többiekkel szembeni oppozícióban igyekszik meghatározni. A szövegben teremtett csoportok mindig határozott körvonalakkal rendelkeznek, és a beszélő ezekhez képest pozicionálódik és konstituálódik. Ez a komplexusos gondolkodás kapcsolatban van Kukorelly beszélőjének szenzibilitásával; utóbbi gyakorlatilag a redukált öntudat és a komplexusos gondolkodás következménye.

Már harmadik napja kártyáztak egyfolytában. Nem hiszem, hogy mindig akkor kezdtek volna el kártyázni, amikor arra mentem. Hogy valami őrszemet állítottak volna jelezni, és amikor azt látja, hogy jövök, gyorsan elkezdenék a kártyázást. Nem hiszem, hogy erre külön figyeltek volna. Vagy esetleg direkt erre lennének beállítva. Erre találta volna ki őket az Úr. igaz, ha mentem a vízhez, mindig megnéztek. Vagy ha jöttem kifelé. Egyszer se hagyták volna ki. De azt sem hiszem, hogy ebben valamiféle taktika lett volna. Előre kigondolták. Inkább csak barátságos tekintetek. Tüzetesen de jóváhagyólag. Vagy beletörődtek. Na hát rendben van, mindegy. Hát ez úgy látszik, itt fog járkalni állandóan.

Az adatok rögzítése, a múlt lejegyzésében tanúsított kényszeres pontosság hasonló tapasztalaton alapul: a kontextus szempontjából marginális adatok (időpontok, helyviszonyok stb.) mániákus pontossággal vannak megadva, míg az énoncé szintjén központinak tételeződő jelöltek pozíciója bizonytalan, körvonaluk elmosódott. (Természetesen a marginalitás kérdésében fordított intenciójú értelmezés ellenkező

²³ A főnévi igenév „időtleníti és általánosítja a cselekvést, megfosztja konkrét alanyától. Az alany, a beszélő szubjektum mindig problematikus.” Farkas Zsolt. 1996. 62.

tapasztalatról számolna be.)

Egyesület neve: F.T.C. Pecsét. 5011. (könyvszám). Név. Születési év. Anyja neve. Iskolai végzettsége: Úttörő. Egyesületi tag: 963. IX. 1. óta. Munkahelye: Népköztárs. úti ált.isk. Beosztása: tanuló. Lakása. Kelt: 963. IX. 24. Végh (aláírás). Bejegyzések. (Bejegyzéseket csak az egyesület felelős vezetője tehet.)

A kontúrosság, a pontos kifejezés eszköze a gyakran meglepően szigorú szövegstruktúra: a kötetek darabjai között van jambikus ritmusú vers, tiszta rím és még szonett is.²⁴ A forma szigorúsága hol ellentétes, hol párhuzamos a szövegben megfogalmazott tapasztalat koherenciájával. De mert a múlt idejű tapasztalat jelentős pillanatai rejtve maradnak, míg a tradicionális elbeszélői attitűd megnyilvánul a mellékes információk halmozásában – az olvasónak szembe kell néznie a múlt felidezésének nehézségeivel. Ez a tapasztalat természetesen a beszélő kompetenciájának megítélésében sem mellékes: a hitelesség ezen az alapon nem állítható Kukorelly beszélő énjéről.

A múlt felidezésében és a dolgok megfigyelésében a beszélő célja az önreflexív identifikáció, ami Kukorelly szövegeinek esetében a horizontok körvonalazódását, kijelölését jelenti. Mivel azonban a szövegek autoreferenciális stratégiája reflektált (ennek eredménye mindig magának a dolognak érintetlenül hagyása), az ironikus, satirikus, esetleg elégikus modalitás ezen szövegek leggyakoribb alaphangja.²⁵ Vagyis miközben a beszélő én önreflexív retorikája az ént teszi meg tárgyának, és a konstrukció szempontjából céljának is, a konstituáló folyamat a tárgyról a horizont felé forduló felmutató stratégia miatt éppen magát az ént hagyja bizonytalanságban saját egzisztenciájával kapcsolatban. Az én így olyan pozícióba kerül, melyre a rezignáltság, a beszűkült nézőpont, az önreferencia köréből kitörni nem tudó tapasztalás és a fokozott érzékenység jellemző. Az alanyiség abszolutizálása és az én eltávolítása egyaránt a posztmodern szöveg jellegzetes szimptomája. A szövegen keresztül teremtődő szubjektumnak szövegszerű tulajdonságai lesznek. Kapcsolata a

²⁴ Földényi F. László: Napos területen kóborolva. In: Jelenkor. 1993/9. 775-779.

²⁵ Mészáros Sándor a reflexió, a többnemű modalitás (irónia, pátosz, elégikus, tragikus, groteszk) fogalmaival operál. Mészáros Sándor. 1989.

szöveggel organikus és dinamikus. Ez azt is implicálja, hogy értelmezésük megkísérrelhető párhuzamos stratégiákkal. Ilyen értelemben a szöveg és az én jelölő - jelölt viszonyban áll, amelyben a két funkció az olvasás preszuppozíciótól, céljaitól függően oscillál vagy lokalizálódik. Ez tehát nem állandó, kötött opposzió, hanem körforgás. Az én és a szöveg egymást generálja, helyt ad egymásnak, utal egymásra, működésében felmutatja a másikat. Az értelmezés kölcsönös, ez a jelölő - jel viszonyból adódóan maga az egzisztencia. A szöveg szétesése az én dekompozíciójához vezet, illetve annak a következménye. Ahogy a szöveg beszélő énjének gondolkodása nem a dolgok pozitív megmutatására, tárgyiasítására irányul, úgy a szubjektum-konstituáló funkciója sem az én teremtését jelenti, hanem annak horizontjának kijelölését. A recepció folyamatában működtetett önidentifikációs stratégiák a szöveg szubjektum generáló funkciójának realizációi a befogadó oldalán. Ez természetesen nem választható el az interpretáció folyamatától (bár annak kérdése, hogy melyik foglalja a másikat magába, talán nem válaszolható meg e dolgozat keretein belül.) Ezek a stratégiák elsősorban akkor ragadhatók meg, amikor az adott szöveg szerkezete mintegy kihívásként bukkan fel az értelmezői horizont számára: a Kukorelly-szövegek grammatikájáról, elsősorban szintaxisára gondolok.²⁶ A változatos agrammatikus megoldások olyan dekompozíciós erőt képviselnek, amit nem tud a szöveg jelölőit értelmező interpretáció pozitív önidentifikáció alapjaként használni. A beszélő én szövegbeli helyzetének

²⁶ „A szöveg egészében és elemeiben egyaránt vibrál, kohéziója ide-oda ugrálást engedélyez és biztosít; a jelentésazonosításhoz biztos fogódzót nem kínál - ám egyáltalán nem bizonytalan: amit állít (ráadásul igen súlyosan állít) , azt egyszerre kétféleképpen mondja, pontosabban: természetesen egyféleképpen mondja, csak kétféleképpen érti; még pontosabban a kétféleség megszüntethetlensége révén és által azt sugallja, hogy a több lehetséges értelmezés, ha nyelvtani szinten el is tér egymástól, sőt egymás ellen dolgozik, más szinten (talán a vers szintjén) mégis lehet ugyanaz - az egyik (feltételezett) alany átcsaphat a másikba, áthathatják egymást, lakozhatnak egymásban.” Margócsy István 1993. 55.

(személyének, számának) bizonytalansága, az „implied reader” személytelensége olyan tényezők, melyek a diskurzus határait elmosás, szabályait (ha voltak ilyenek) kikezdi, játékkal az olvasói szubjektum önidentifikációs műveleteit akadályozzák, koherenciáját megbontják. A végső konfúziót azonban nem pusztán e retorika atipikussága, a grammatika konszenzus nélküli struktúrája, a szövegszerkezet gyenge kohéziója okozza, hanem ennek/ezeknek és a már említett üres helyeken az interpretációban megmutatkozó metafizikus fogalmaknak a koegzisztenciája.